

Arte *et*
ingenio

Tanulmányok
Kovács András
hetvenötödik
születésnapjára

Arte et ingenio

Tanulmányok
Kovács András
hetvenötödik születésnapjára

Szerkesztette
GÁLFI EMŐKE, KOVÁCS ZSOLT, P. KOVÁCS KLÁRA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

Kolozsvár–Budapest
2021

A kötet megjelenését támogatták:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága,
Bilibók Botond Levente

A kötetben szereplő képek jogtulajdonosai: Magyar Nemzeti Múzeum,
Székely Nemzeti Múzeum, valamint a hivatkozásokban megjelenő intézmények

© Szerzők, 2021

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület és
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Felelős kiadó: Biró Annamária
Balogh Balázs, Molnár Antal

Korrektúra: András Zselyke, Ciprian Firea
Műszaki szerkesztés: Virág Péter
Borítóterv: Könczey Elemér

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Arte et ingenio : Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára / ed.: Gálfi Emőke, Kovács Zsolt, P. Kovács Klára. – Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Budapest : Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021

ISBN 978-606-739-197-8

ISBN 978-963-416-293-3

I. Gálfi, Emőke (ed.)

II. Kovács, Zsolt (ed.)

III. Kovács, Klára (ed.)

Louis Quilès

ÁCS PÁL*

A vívódó Bánk. Ellentmondó hagyományok Valkai András *Bánk bán-históriájában***

Arany János kezében egy pillanatra megállhatott a toll, amikor irodalomtörténeti jegyzeteinek írásakor a 16. századi erdélyi versszerző, Valkai András egyik históriás énekéhez ért. Aztán csak ennyit vetett a papírra: „Bánk-bán», írta Valkai András (1574); Bonfinius históriájából van merítve, s az ismeretes történeti eseményt adja elő”.¹ Nyilvánvaló, hogy sem Arany, sem a jegyzeteit inspiráló Toldy Ferenc² nem voltak túl nagy véleménnyel a szóban forgó régi magyar vers szerzőjéről, nem is számoltak Valkaival a magyar irodalmi kánon kialakításakor. A „kidolgozásnak semmi költői érdeme”³ – ekként vélekedett Valkai írásművészetéről „a magyar irodalomtörténetírás atyja”. A két máig mértékadó irodalmi nagyság, Arany és Toldy egyetértő fejesóválása nagyon is érthető. A 19. században kiformalódó magyar irodalmi közízlés szerint Valkai *Bánk bánjának* mindennemű magasabb epikai invenciót nélkülöző felépítése és nehézkesen kopogó verselése nagyjából-egészében olyan „idomtalan rímkrónika”, amelynek Arany általában a 16. századi históriás énekeket látta.⁴

* Ács Pál (1954) – irodalom- és művelődéstörténész, tudományos tanácsadó, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, acs.pal@abtk.hu

** A tanulmány az NKFI K 129236 sz. projekt támogatásával készült. Köszönettel tartozom Petneházi Gábornak, aki kéziratban elolvasta a tanulmányt, és értékes észrevételeket tett.

¹ Arany János: *A magyar irodalom története rövid kivonatban.* = *Arany János összes művei.* X. Prózái művek 1. Szerk. Keresztury Mária. Bp. 1962. (A továbbiakban Arany János összes művei X). 477. – Arany János az első nyomtatott kiadás évére hivatkozik, Valkai András azonban, miként az a vers kolofonjából kiderül, 1567-ben írta a *Bánk bán-históriáját*. Kritikai kiadása: *Régi Magyar Költők Tára. 16. századbeli költők művei* 9. (A továbbiakban RMKT XVI/9). Szerk. Varjas Béla et alii. Bp. 1990.

² Voigt Vilmos: *Mi a „naiv” és mi az „eposz” Arany tanulmányának értelmezői körében? = Rejtőzködő Kalliopé. Tanulmányok Arany János Naiv eposzuk című írásáról.* Szerk. Csonki Árpád. Bp. 2018. (A továbbiakban Csonki (szerk.): *Rejtőzködő Kalliopé*). 23.

³ Vö. Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* Bp. 2004. (A továbbiakban Dávidházi: *Egy nemzeti tudomány*). 492.

⁴ Ács Pál: *Az idomtalanság idomai. Arany János és a 16. századi magyar verses epika.* = Csonki (szerk.): *Rejtőzködő Kalliopé.* (A továbbiakban Ács: *Az idomtalanság idomai*). 30.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy az elmúlt kétszáz év irodalomtörténései húzódoztak attól, hogy valódi irodalomnak tekintsék Bánk bán történetének első magyar nyelvű feldolgozását.

Ha Arany János mégis elgondolkodott egy kicsit a szóban forgó 16. századi verses histórián, arra jó okot adott a Bánk bán-téma iránti intenzív érdeklődése. Katona József *Bánk bánjáról* szóló rendkívül érzékeny és mélyre hatoló tanulmányai⁵ messze többek, mint egyszerű műelemzések. Arany fantáziáját a magyar irodalom tágabb szemszögéből nézve is erőteljesen foglalkoztatta *maga* a főszereplő: Bánk alakja. Jelentős nemzeti (egyszersmind irodalmi) hőst látott Bánkban, és bonyolult, ellentmondásos érzelmek hálójában vergődő drámai jellemként ábrázolta őt. „Két fátyolt szakasztok el – úgymond – Hazámról és Becsületemről”⁶ – ez volt Arany számára a bán indulatait talán legjobban jellemző mondat Katona drámájában. Ám éppen ezt a sokféleképpen motivált, hűség és bosszúvágy közt ingadozó figurát – a „belsőszükséget”, a „lélektani fejleményt”, „a cselekvény és jellemek alkotását”⁷ – hiánnyolhatta leginkább Valkai művéből, miként az egész 16. századi magyar epikus költészetből. Toldy Ferenc sem szívesen büszkélkedett „Valkaiék”⁸ nyersnek és fantáziátlannak ható, az európai irodalom kortárs alkotásaitól „elmaradott” verselményeivel, amikor Goethe asztalára letette a magyar költészetéről szóló 1828-as *Handbuchját*,⁹ amelyből aztán Arany fent idézett irodalomtörténeti jegyzetei készültek. Toldy (és a Toldyt lapozgató Goethe) jól tudta, hogy Hans Sachs Bánk bánról szóló, 1561-es német drámája bő fél évtizeddel megelőzte az első magyar nyelvű feldolgozást.¹⁰

Lehetséges, hogy szinte mindenki Katona *Bánk bánja* felől a múltba visszatekintve olvasta a kalotaszegi versszerző, Valkai művét? Ennyire nélkülözné a vers a drámai konfliktusoknak azt az összetettségét és többértelműségét, ami a Bánk bán-téma feldolgozásától elvárható lenne? Csak annyi – kétes – „irodalomtörténeti” értéke lenne korai magyar irodalmunk eme darabjának, amennyi fény rá visszavetül a legnagyobbnak mondott magyar nemzeti drámáról? Helyesen állítja Toldy, hogy Valkai tette kimerül az „ügyes” témaválasztásban?¹¹ Igaza lenne Valkai András egyetlen monográfusának, György Lajosnak, amikor azt mondja, hogy a szerző „érdeme

⁵ Arany János: *Bánk bán-tanulmányok*. = *Arany János összes művei*. X. 275–329.

⁶ Uo. 287; Katona József: *Bánk bán*. Eredeti szöveg és mai magyar prózai fordítás. Párhuzamos kiadás. Kiad. Nádasy Ádám. Utószó Margócsy István. Bp. 2019. (A továbbiakban Katona: Bánk bán. Kiad. Nádasy). 100–101.

⁷ Vö. Sótér István: *Buda halála*. Irodalomtörténeti Közlemények LXVII(1963). 7.

⁸ Dávidházi: Egy nemzeti tudomány. 312.

⁹ Uo. 316.

¹⁰ Gábor Vázsonyi: *Quellen und Bearbeitungen des Bankbanusstoffes bis Katona und Grillparzer und die dichterische Stellungnahme der beiden*. Szeged 1976. (A továbbiakban Vázsonyi: *Quellen und Bearbeitungen*). 24–32.

¹¹ Toldy Ferenc: *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. Bp. 1867. 140.

nem is a szerkesztésben vagy az előadásban van, amelyre a históriás ének hagyományos merev stílusa nehezedik, hanem a költői alakításra alkalmas tárgy felismerésében és megragadásában”¹² György Lajos szerint ez a döntő mozzanat: „még a döcögős verssorokon keresztül is izgalomba hozta az olvasók érzelmi- és képzeletvilágát. Valkai voltaképpen ennek a munkájának köszönheti, hogy ismeretlensége ellenére neve sűrűn szerepel az irodalomtörténetben, mely a világirodalmat meghódító magyar téma első szépirodalmi feldolgozásával szerzett érdemét ezután is mindig megbecsülésben fogja részesíteni”¹³. György Lajos értékelésének lényege aligha vitatható. Klaniczay Tibor a Valkairól szóló „jól megírt kis pozitívista értekezés” kritikájában mégis némileg túllép az erdélyi irodalomtörténész végkövetkeztetésein. Klaniczay úgy véli, hogy a 16. század második felében az erdélyi fejedelmi udvar körül kialakuló irodalmi „mozgalomnak egyik úttörő képviselőjét kell látnunk” Valkaiban, akinek saját korához szóló, határozott és egyéni mondanivalója van. Ezt az eredeti közlendőt Klaniczay Valkai műveinek németellenes, Habsburg-ellenes tendenciájában látja.¹⁴ Noha Klaniczay saját korának (a kritika 1948-ban íródott) aktuális irodalomértelmezési törekvéseinek megfelelően, némiképp voluntarista módon alakítja ki álláspontját, mégis fontos, korábban figyelmen kívül hagyott mozzanatokra világít rá.

Valkai *Bánk bánjának* ellentmondásos kritikai fogadtatása némiképp osztozik kései utódjának, Katona József drámájának sorsában.¹⁵ Láthatjuk, hogy mind az Arany (és részben Toldy) által képviselt posztromantikus irodalomértelmezés, mind a pozitívista irodalomtörténet-írás, mind pedig a társadalomtörténeti megalapozású kultúrtörténet megfogalmazta a saját elgondolását Valkai *Bánk bánjáról*. Sarkosabban úgy fogalmazhatnánk: mindhárom értelmezői közösség kifejezésre juttatta saját kívánalmait Valkai művével szemben. Aranyék elképzelése szerint Valkainak (is) a walesi bárdokhoz hasonló, afféle magyar bárdnak¹⁶ kellett volna lennie, ám sajnos nem volt az. A pozitivisták a tárgytörténet, a *Stoffgeschichte*¹⁷ felől faggatták a históriás éneket, megállapítva, hogy van ugyan jelentősége, de korlátozott. A régi magyar irodalom modern kori kutatója pedig a konkrét történelmi és társadalmi mondanivalót kérte számon rajta. Ahelyett, hogy most újabb elvárásokkal lépni fel Valkai verszetével szemben, helyesebbnek látszik *kérdésekké* fogalmazni át a korábbi igénybeje-

¹² György Lajos: *Valkai András. Egy kalotaszegi énekszerző a XVI. században*. Kvár 1947. 7.

¹³ Uo.

¹⁴ Irodalomtörténeti Közlemények LVI(1948). 160.

¹⁵ Bíró Ferenc: *A Bánk bánról*. Irodalomtörténeti Közlemények CIV(2000). (A továbbiakban Bíró: Bánk bán). 24–61.

¹⁶ Mikos Éva: *A Naiv eposzunk és Arany folklór-fogalma*. = Csonki (szerk.): Rejtőzködő Kalliópé. (A továbbiakban Mikos: Naiv eposzunk). 123–144.

¹⁷ Trostler József: *A Bánk Bán német tárgytörténetéhez*. Egyetemes Philológiai Közlöny LXI(1917). 273–275; Vázsonyi: Quellen und Bearbeitungen. Passim.

lentéseket, abban a reményben, hogy maga a mű adja meg rájuk a pontos választ. Ha sikerül jól kérdezni, kiderülhet, hogy Valkai műve lényegesen komplexebb, ellentmondásosabb, és épp ezért érdekesebb is, mint azt eddig gondoltuk.

A posztromantikus elvárásokat akként lehetne újragondolni, hogy rákérdezzünk arra, hogy mi volt a mű valóságos funkciója abban a 16. századi közegben, amelyben létrejött? Nem egyszerű a felelet. Könnyebben meg tudjuk mondani, mi *nem volt* ez az alkotás, mint azt, hogy mi volt. Természetesen hiba lenne olyan verset látni a *Bánk bán-históriá*ban, aminek bármilyen köze lehet a kor – nyilván létező, de számunkra lényegében ismeretlen – szájhagyományozó, orális költészetéhez.¹⁸ Valkai nem valamiféle népi énekes, az igricek és regösök mesterségének 16. századi folytatója. Népszerű szerző, de nem népi. Senkit se tévesszen meg az a körülmény, hogy a *Bánk bán-históriája* 1580-as debreceni kiadásának végére Hoffhalter könyvnyomtató oda-illesztette „Hegedűs Márton” igencsak közönségesnek ható, szabad szájú, „lator” témájú hegedűsénekét.¹⁹ Miként ez a vidám, szatirikus dalocska sem hiteles folklór alkotás, hanem jól sikerült paródia, úgy a vele ily módon kapcsolatba hozott *Bánk bán-história* sem orális költemény. Tinódi, Ilosvai, Valkai és a többi énekszerző csak imitálják a jokulátorok, orális népi énekesek modorát. Igriceskednek, de nem igricek. A vásári énekmondók pózában adják elő sokkal komolyabb, írásban rögzített műveiket. Nem szájról szájra terjedő őshagyományt örökített tovább Valkai, hanem a Bonfini által lejegyzett „ismeretes történeti eseményt” fordította le és át magyar versekbe: „Ki büebben ezt érteni akarja, / Bonfinius könyvében megtalálja”²⁰ – mondja az énekes, vagyis a humanista történetíró latin nyelvű novellisztikus elbeszéléséből formált magyar verses históriát.

Mai szóval úgy mondanánk, hogy „médiumot váltott”: a humanista *ars historica* közegéből kiemelt történetet bevezette a magyar énekmondók által működtetett médiumba. Modern hasonlattal élve olyasmit tett, mint amikor valaki ma „rádióra alkalmaz” vagy „filmre visz” egy aktuálisnak gondolt történelmi eseményt. Ezzel a példázattal csak az a gond, hogy míg a rádió és a film médiumáról részletes ismeretekkel rendelkezünk, addig a 16. századi magyar énekmondók működéséről, közönségéről, az előadás körülményeiről sokkal kevesebbet tudunk. Jószerével csak annyit, amennyit énekszövegeikben ők magukról elmondanak. A verses forma, a dallam, a recitált, énekelte előadásmód, a hangszeres kíséret és sok egyéb jellemző formaelem a históriás énekmondói gyakorlat²¹ általános sajátosságai közé tartozott, de ezeken kí-

¹⁸ Ács: Az idomtalanság idomai. 36–39; Mikos: Naiv eposzunk.

¹⁹ Ács Pál: „Hegedűsök, néktek szolgálok...” *Hegedűs Márton éneke (1580) – folklór vagy paródia?* = *Magyar Irodalomtörténet*. Főszerkesztő Horváth Iván. = *Kora újkor*. Szerk. Balázs Mihály. Bp. 2021. <https://e-book.com/mi/index.php?chapter=0802ACSPHEGE> (2021. 05. 26.).

²⁰ RMKT XVI/9. 21.

²¹ Ács Pál: Az idomtalanság idomai. 41. Vö. Karl Reichl: *Heroic Epic Poetry in the Middle Age*. = *The Epic*. Ed. by Catherine Bates. Cambridge 2010. 72–73.

vül számos olyan jellegzetessége is lehetett ennek az előadói műfajnak, amelyekről nincsenek egyértelmű információink. Annyi bizonyos, hogy megtévesztő lenne az énekmondók produkcióját úgy általában „költészetnek”, „irodalomnak” nevezni. Ebben a Tinódi és énekestársai által a 16. század első felében kialakított műformában nagyon sokféle anyag, tárgykör, elbeszélés megfért: tudósítás, ókori elbeszélés, bibliai história, szerelmi történet, világtörténet, magyar történelem, bármi, ami az énekmondó közönsége számára érdekes, izgalmas és új lehetett.²² A *Bánk bán-históriájának* bevezetője is a történet érdekességét, különlegességét hangsúlyozza: „Egy régi dologról most nektek szólok... / Kit netalám soha sem hallottatok”.²³ A históriás énekeket – a ponyvaregények ősei voltak ezek – füzetes nyomtatványok formájában terjesztették,²⁴ de nem egyéni olvasmánynak szánták őket. Feltételezhető, hogy a füzetek birtokosai maguk is előadók voltak, akik kisebb vagy nagyobb körben – esetleg hegedű- vagy lantkísérettel – elrecitálták-elénekelték a könyvecskék tartalmát. Repertoárjuk bővítéséhez szükségük volt újabb és újabb nyomtatott anyagokra.²⁵ Így működhetett az énekmondás 16. századi médiuma. Ebben a hasznosság és népszerűség szempontjait egyaránt érvényesítő szerzői-elődói közegben komoly szerepet kaptak a magyar hőskről szóló történetek is. Ilyen – és csakis ilyen – értelemben mondható a *Bánk bán-história* szerzője „magyar bárdnak”. Valójában már pusztán a médium- és nyelváltás miatt – átlépés a humanista történetírásból az énekmondásba, latinból magyarra, prózából versbe, az oralitásból az írásbeliségbe – összetett irodalmi jellegű alkotásként szemlélhető Valkai *Bánk bánja*.

Innen kiindulva lehetőség nyílik arra, hogy újrafogalmazzuk a *Bánk bán-históriára* vonatkozó tárgytörténeti jellegű kérdéseket. Értékelhetjük-e úgy az olvasók (jobban mondva hallgatók) képzeletét megragadó tárgy felismerését és megragadását, mint a magyar epikus költészet kiindulópontját? A hősök történeteit elbeszélő históriás énekek tekinthetők-e a hősköltemények előzményének? A *magyar* hőskről szóló verses históriákban megpillanthatjuk-e a magyar hőseposz lehetőségét? Ezekre a kérdésekre – láthattuk – az irodalmárok túlnyomó többsége tagadó választ adott, mivel az eposz műfajával szemben olyan belső és külső formai követelményeket szokás támasztani, melyeknek Valkaiék versezetei semmiképp sem felelnek meg. Kétségtelen, hogy Valkai aligha tekinthető magyar Homérosznak.²⁶ Érdekes módon

²² Pap Balázs: *A históriás ének műfajfogalma*. = *Új: Históriaik és énekek*. Pécs 2014. (A továbbiakban Pap: *A históriás ének*). 7–50.

²³ RMKT 16/9. 11.

²⁴ Heltai Gáspár: *Cancionale azaz históriás énekeskönyv*. Kolozsvár 1574. Kiad., kísérő tan. Varjas Béla. Bp. 1962. (Bibliotheca Hungarica Antiqua V). 21.

²⁵ Varjas Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Bp. 1982. 178–202; Amedeo Di Francesco: *A históriás ének mint formulaköltészet*. Irodalomtörténeti Közlemények XCIII(1989). 446–457.

²⁶ Dávidházi: *Egy nemzeti tudomány*. 365–367.

azonban a hősi epika nagynevű kutatói Hector Chadwicktól²⁷ Jan de Vriesen²⁸ és Maurice Bowrán²⁹ át Ritoók Zsigmondig³⁰ nem az eposz formai kritériumaiban, nem is a narratív diskurzus eposzi válfajában vélik felfedezni az epikus műfaj kiindulópontját, hanem éppen a hős feltalálásában. Az eposzok mögött mindig felsejlenek az epikus legendák, ezek kialakulását pedig megelőzi a hős valamiféle kultusza. A hősről szóló elbeszélések egy hosszú emlékeztörténeti folyamat részei. Az epikus történetek tárgy történetét tehát célszerű az emlékeztörténet³¹ kontextusában tárgyalni. Aki rátalál vagy újra rátalál egy hősre, az nem pusztán elmesél vagy újra elmesél egy történetet, hanem megőrzi, feleleveníti, megújítja a hős emlékeztétét.

Márpedig Valkai – láthattuk – éppen ezt teszi: egy sokakat izgalomba hozó figurát, egy magyar hőst emel be a históriás énekmondás médiumába. Ez a médium nem *par excellence* költészet. Ám azáltal, hogy az énekmondók *hősök történeteit* beszélnek el, megteszik az első és legfontosabb lépést az eposz, a hősköltészet irányában. Amikor pedig egy magyar énekmondó nem a bibliából, a mitológiából, az európai anekdotakincséből vagy az ókori történelemből,³² hanem a hazai hagyományból meríti hősies tárgyát, akkor – a témaválasztás és az énekmondói praxis összekapcsolása által – közel kerül ahhoz, amit *később kialakuló* irodalmi fogalmaink szerint magyar hősköltészetnek nevezhetünk. Ha tehát a Valkai *Bánk bán*-históriájáról való tárgy történeti vizsgálódást az emlékeztörténet gondolkörében folytatjuk, figyelemre méltó epikai mozzanatokra bukkanhatunk.

Vajon hol és mikor kezdődött Bánk bán hősi kultusza? Nem könnyű a válasz. Nehéz lenne megmondani, hogy kik és mikortól kezdtek úgy tekinteni rá, mint az idegen elnyomás elleni „nemzeti” küzdelmek legendás vezéralakjára. Ebben a megfogalmazásban aligha sokkal Katona József kora előtt.³³ A kultusznak persze hosszú előtörténete van. A meráni őrgrófok családjából származó magyar királyné, Gertrudis életét kioltó főúri merénylet megítélése – a királyi udvar köreiben feltétlenül – kezdetben legalábbis ellentmondásos kellett, hogy legyen. A II. András király halicsi hadakozása idején a pilisi erdőben 1213 szeptemberében megesett orgyilkosság³⁴ – indokaitól függetlenül – brutális és aljas cselekedet volt. Nem feledkezhettünk meg

²⁷ H. Munro Chadwick: *The Heroic Age*. Cambridge 1912. 41–76.

²⁸ Jan de Vries: *Heroic Song and Heroic Legend*. Oxford 1963. 230.

²⁹ Maurice Bowra: *Heroic Poetry*. London 1952. 91–131.

³⁰ Ritoók Zsigmond: *Homéros Magyarországon: adalékok*. Bp. 2019. 164–166.

³¹ Maurice Halbwachs: *Az emlékezet társadalmi keretei*. Ford. Sujtó László. Bp. 2018. 283–345; Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Bp. 1999. (A továbbiakban Assmann: Kulturális emlékezet). 64. – Assmann Halbwachs nyomán különbséget tesz a rögzült „hagyomány” és a dinamikusabban működő „emlékezet” között.

³² Pap: A históriás ének. i. h.

³³ Katona: Bánk bán. Kiad. Nádasdy. 318.

³⁴ Benkő Elek: *Reginam occidere... = Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szovák Kornél. Bp. 2014. 495–511. (A továbbiakban Benkő: Reginam).

arról sem, hogy Gertrudis a királyi hercegek és hercegnők (köztük a későbbi IV. Bélával és Árpád-házi Szent Erzsébettel) édesanyja volt.³⁵ Gertrudis méltó halotti kultuszáról gyermekei roppant körültekintéssel gondoskodtak. A meggyilkolt királyné síremlékét a kor legmagasabb művészi igényei szerint készítették el a pilisi apátságban.³⁶ A történészek és művészettörténészek egybecsengő megállapításai szerint az 1220-as években nagyszabású rehabilitációs kampány indult elsősorban Szent Erzsébet és a későbbi IV. Béla kezdeményezésére. Gertrudist gyermekei mártírnak tekintették, és ennek megfelelően alakították ki pompás síremlékét.³⁷ Másfelől azt is tudjuk, hogy a merénylet teljes körű megtorlása elmaradt, csak az első számú vádlott Petur bánt húzták karóba.³⁸ Béla trónörökös – édesanyja emlékét tisztázandó – 1228-ban jószágvesztésre ítélt néhány további elkövetőt és gyanúsítottat, köztük Bánk bánt is: „egyesek anyánk meggyilkolásáért hűtlenségben elmarasztaltattak s ezek birtokai szétosztatnak”.³⁹ Gertrudis kultuszának emléke erős hagyományként ott él még Katona József drámájában is. Gondoljunk a tragédia befejezésére, ahol Izidóra így kiált fel: „Igazságot, az árván hagyott Királyfiak nevében”!⁴⁰

Szűkebb körökben, a királyi udvartól távol, Gertrudis dinasztikus kultuszával szemben már a 13. században kialakulhatott az „idegenek” ellen lázadó merénylők emlékét felmagasztosító ellenkultusz is. Ennek legfőbb oka a gyilkosság háttérben álló országos elégedetlenség volt Gertrudisszal és kegyenceivel, elsősorban a kalocsai érseknek kinevezett meráni Bertholddal,⁴¹ a királyné öccsével szemben (róla mintázta később Katona József a Melindát elcsábító Ottó alakját).⁴² Az okokat egy évvel a merénylet után maga II. András tárta fel a pápához írt levelében, hangsúlyozva, hogy hibázott, amikor engedékeny volt Berthold irányában, és így „magunkra vontuk csaknem az egész ország főembereinek és alacsonyabb rangúinak gyűlöletét”.⁴³ Tudjuk, hogy lábra kapott egy szóbeszéd arról, hogy a gyilkos tett legfőbb értelmi szerzője az ország nádora és távollétében a király helyettese, Bánk bán volt.

³⁵ Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Bp. 2001. (A továbbiakban Engel: Szent István birodalma). 79.

³⁶ Takács Imre: *Gertrudis királyné síremléke. = Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Magyar Nemzeti Galéria 1994. október–1995. február. Szerk. Mikó Árpád–Takács Imre. Bp. 1994. 248–251.

³⁷ Uo. 251; Benkő: Reginam. 498. skk.

³⁸ Wertner Mór: *Meráni Gertrúd gyilkosai*. Erdélyi Múzeum XIV(1897). 269–276; Engel: Szent István birodalma. 79.

³⁹ ifj. Horváth János: *P. mester és műve (Második közlemény)*. Irodalomtörténeti Közlemények LXX(1966). (A továbbiakban Horváth: P. mester és műve). 273.

⁴⁰ Katona: Bánk bán. Kiad. Nádasdy. 310–311. Vö. Orosz László: *Katona József*. Bp. 1974. (A továbbiakban Orosz: Katona József). 135.

⁴¹ Horváth: P. mester és műve. 273, 277. Zsoldos: The Árpáds. i. h.

⁴² Katona József: *Bánk bán*. Teljes, gondozott kiadás. Szerk. Kerényi Ferenc. Bp. 1992. (A továbbiakban Katona: Bánk bán. Szerk. Kerényi). 15.

⁴³ Horváth: P. mester és műve. 273.

Tették indokául – tévesen – azt hozták fel, hogy a meráni Gertrudis egyik testvére meggyalázta Bánk feleségét. A történetnek ezt a változatát külföldön is jól ismerték és terjesztették.⁴⁴ A *Bánk bán-história* főszereplőinek, Gertrudisnak és Bánknak *egymással ellenkező* kultuszai tehát már a tragikus eseményt követő időszakban kialakultak, és megőrződtek a kulturális emlékezetben.

Olybá tűnik, hogy az Árpádok és az Anjouk alatt fel-fellángoló idegenellenes mozgalmak életben tartották a lázadó Bánk kultuszát. Nem tudjuk pontosan követni a hősi Bánk-legenda fejlődését, annyi bizonyos, hogy az Anjou-kori *gesta* már Bánk feleségének megszeplősítését tartja a merénylet igazi okának, minden történeti alap nélkül Bánkot nevezi meg az ördögtől vezetett Gertrudis gyilkosaként, megjegyezve, hogy megtorlásként a nagyúr egész családját kiirtották, ami szintén konfabuláció.⁴⁵ Felmerült, hogy az Anjou-kori krónika Zách Klára meggyalázásának és Záh (Zách) Felicián bosszúmerényletének történetét vetítette vissza Bánk bán korába.⁴⁶ Efelől nem lehetünk teljesen biztosak,⁴⁷ az viszont kétségtelen, hogy a krónikairó nemcsak Bánk kultuszát tartotta életben, hanem *ezzel egybeszőve* megemlékezett Gertrudis királyné kultuszáról is: „Testét a szürkebarátok pilisi monostorában temették el. Halála miatt siralom hangzott egész Pannoniában”.⁴⁸

Ezeket a valós-valótlan, véglegesen rögzült hagyománnyá sohasem vált emlékeztörténeti szálakat szőtte össze Bonfini, Mátyás király humanista krónikása – Kulcsár Péterrel szólva – „a magyar irodalom történetében fejezetet kezdő”⁴⁹ Bánk bán-históriává, amit aztán Valkai magyar históriás énekké dolgozott át. Kulcsár Péter azt is észrevette, hogy Bonfini nemcsak a fentebb idézett Anjou-kori krónikást hűen követő Thuróczy János adatait⁵⁰ használta fel jól sikerült reneszánsz *vendetta*-novellájának megkomponálásakor, hanem a Bánk bán hősi emlékezetét fenntartó, pontosabban meg nem nevezett szóbeli forrásokra is támaszkodott.⁵¹ Az írástalan történelmi emlékezésnek fontos szerepe van a régmúlta irányuló kulturális emlékezet

⁴⁴ Mátyás Flórián: *Népmondák és történeti adatok Gertrud királyné erőszakos haláláról*. Századok XLI(1907). (A továbbiakban Mátyás: *Népmondák és történeti adatok*). 873–886; Katona: *Bánk bán*. Szerk. Kerényi. 5.

⁴⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum...* Edendo operi prae-fuit Emericus Szentpétery. Bp. 1938. I. 464–465.

⁴⁶ Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Ford. ifj. Horváth János. Jegyzetek uő és Boronkai Iván. 538, 545–546; Benkő: *Reginam*. 495.

⁴⁷ Körömdi Tamás: *A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszervezményben*. = *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. Körömdi Tamás–Thoroczky Gábor. Bp. 2009. 195–205.

⁴⁸ *Képes krónika. Kálti Márk krónikája*. Ford. Geréb László. Bp. 1959. 188.

⁴⁹ Kulcsár Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. Bp. 1973. (Humanizmus és reformáció 1). (A továbbiakban Kulcsár: *Bonfini*). 77.

⁵⁰ Mályusz Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Bp. 1967. 58.

⁵¹ Kulcsár: *Bonfini*. 77–78.

fenntartásában.⁵² Ezek alapján Bonfini (és Valkai) közelebb jutott a történeti valósághoz, mint a *Képes krónika* és Thuróczy. Bonfini az igazat írta, amikor – krónikás elődeitől eltérően – azt állította, hogy a gyilkosság a király távollétében történt, és azt is jól tudta, hogy Bánk királyi kegyelemben részesült. Arra Bonfini is figyelmet fordított, hogy az egymásnak ellentmondó (konfabulációkat is tartalmazó) kultuszokat – a merénylőét és áldozatát – egybekapcsolva említse: „Később azonban Bánk bán egész családja kegyetlen pusztítást szenvedett, mert a királyné gyermekei nem tudták nyugodt szívvel bosszulatlan elviselni szülőjük halálát. Azt mondják, Gertrúd testét a pilisi zárdában helyezték el. Vannak, akik arról tudósítanak, hogy a királyné veszte után gyilkosát és annak gyermekeit azonnal keményen megbüntették”.⁵³

Ezen a ponton lendül át a Bánk bánról szóló hősies legenda a kultikus emlékeztörténet eszmeköréből a képzeletvilág történetének (*l’histoire de l’imaginaire*) világába. A Jacques Le Goff által bevezetett fogalom szerint ez „olyan képek megalkotásának és felhasználásának történetét jelenti, amelyek egy társadalom cselekedeteinek és eszméinek mozgatórugói, mert az őket átjáró, megelevenítő gondolkodásmódból, érzékenységből, kultúrából fakadnak”.⁵⁴ Azt a társadalmi mondanivalót, amit Klaniczay Tibor Valkai *Bánk bán*-jában felfedezni vélte,⁵⁵ a képzeletvilág történetének eszmekörében tudjuk dinamikusabban szemlélni. Lehet itt természetesen a történetben rejlő „németellenes” indulatok kifejeződésére utalni akár már Bonfininél is, aki nyilvánvalóan Mátyás király Habsburg-ellenes politikájának rendelte alá történetírói művét.⁵⁶ De még inkább gondolhatunk ugyanerre Valkainál, aki az erdélyi fejedelmi kancellária hivatalnokaként és személyes meggyőződésből is híven szolgálta János Zsigmond és utána Báthory István Habsburg-ellenes politikáját.⁵⁷ A Szapolyai-család környezetében erőteljes hagyománya volt a Jagelló-kori köznemesi párt idegenellenességének is.⁵⁸ Ilyenformán Valkai históriás énekét könnyen lehetett politikai allegóriaként érteni. (Így történt ez Katona József drámájával is 1848-ban, és később is, a magyar történelem sorsfordító pillanataiban.)⁵⁹ Aligha járnak messze az igazságtól azok, akik az allegorikus felfogás lehetőségében (is) látják Valkai művének saját korában tapasztalt páratlan sikerének titkát. Tudvalevő, hogy a *Bánk bán-história* öt különböző kiadást ért meg a 16. században, ami a kor viszonyai közt rendkívülinek

⁵² Assmann: Kulturális emlékezet. 49–50.

⁵³ Antonio Bonfini: *A magyar történelem tízedei*. Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. 394.

⁵⁴ Jacques Le Goff: *Középkori hősök és csodák*. Ford. Lőrinszky Ildikó. Bp. 2012. 11.

⁵⁵ Lásd a 14. jegyzetet.

⁵⁶ Kulcsár: Bonfini. 127–129.

⁵⁷ Mikó Árpád: *Valkai András (1540–1586) Báthory-genealógiája. Báthory István király mint az Árpádok leszármazottja*. Irodalomtörténeti Közlemények CXVII(2013). 583–598.

⁵⁸ Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor*. Bp. 1981. 108.

⁵⁹ Katona: Bánk bán. Kiad. Nádasdy. 318. A jegyzet Margócsy István utószavára vonatkozik.

mondható.⁶⁰ Kevésbé ismeretes, hogy a históriás ének szövege – miként erre Stoll Béla figyelmeztetett – évszázadokon át, egészen Katona József koráig hagyományozódott a kéziratos énekeskönyvekben.⁶¹

Való igaz, hogy Valkai énekének szövege felkínálta a lehetőséget arra, hogy a 16. századi Erdélyben (és persze a három részre szakadt országban bárhol) „német-ellenes”⁶² bosszútörténetként hallgassák, és ilyenén módon Bánkot olyan eposzi hősként képzeljék el, aki már évszázadokkal korábban példát mutatott arra, hogyan kell elbánni a „népnyzó” idegenekkel. Gertrudist „német Gertrúd”-nak nevezi Valkai, hangsúlyozza, hogy „Németországból öccsét behívatta”.⁶³ És amikor Bánk a király előtt véres tettét igyekszik megindokolni, szavait Valkai olyan tiszta rímekkel nyomatékosítja, amelyek teljesen szokatlanok a históriás énekek költői nyelvezetében: „Mert feleséged, én asszonyom, Gertrúd, / Kit én véltem olyanoknak, mint az szent Rút, / Oly dolgot mívelt, ki megmondásra rút, / Ki ő halálára volt választott út”.⁶⁴

Mindazonáltal talán nem tévedünk nagyot, amikor feltételezzük, hogy a históriás ének ennél sokrétűbb, bonyolultabb emberi és társadalmi problémákat fejez ki, és hőseit is – elsősorban magát Bánkot – sokkal összetettebb figurákként ábrázolja. Fenntartja, egyszersmind áttemeli a költői képzelet világába azt a Gertrudis és Bánk emlékét egyaránt őrző, egymással ellenkező kettős történeti hagyományt, amely – láthattuk – már a merénylet utáni évtizedekben kialakult, és makacsul tartotta magát a történetírók elbeszéléseiben. Valkainál a két szembenálló tradíció a Bánk és a király közt érzékletesen kibontott sorspárhuzam formájában mutatkozik meg, ami a cselekmény szempontjából egyszersmind súlyos ellentét. Bánk ártatlanul meggyalázott feleségének tragédiáját olyan lélektani finomsággal rajzolja fel Valkai, hogy már csak ezáltal fejezetet nyit a magyar irodalomban. Noha Gertrúdot erkölseiben romlott asszonyként ábrázolja, arra azonban ügyel, hogy ne tulajdonítsa neki Bánk neje *erőszakos* megszeplősítésének tervét,⁶⁵ ő csak a csábítás lehetőségét, egy szerelmi légyott körülményeit teremti meg: „Királné asszony szöla az öccsével, / Rejtekházban [értsd: titkos szobában] lenne ő csendességgel, / Mindaddég forgódnék mesterségével, / Hozzá viszi Bánk bánét beszédével”.⁶⁶ Ily módon elég egyértelműen megmutatkozik Bánk tettének eltúlzott volta, a hős tragikus vétsége,⁶⁷ a megtorlás aránytalansága,

⁶⁰ RMKT XVI/9. 542–543. A népszerűség elsősorban itt is a vendetta izgalmából fakadt.

⁶¹ Stoll Béla: *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Bp. 2002. 501. sz.

⁶² Ács Pál: *Magyar nyelvű irodalom a Szapolyaiak országában*. = *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak*. Szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs. Bp. 2020. 261–272.

⁶³ RMKT XVI/9. 11.

⁶⁴ Uo. 17.

⁶⁵ Bíró: Bánk bán. 36.

⁶⁶ RMKT XVI/9. 14.

⁶⁷ Bíró: Bánk bán. 57.

törvénytelen volta, és az a körülmény, hogy az erőszaktevő, Gertrúd öccse sértetlen marad.⁶⁸ Ez teszi lehetővé Valkai számára, hogy Bánkot ne csupán az emberek közül bátorságával kiemelkedő hősként, hanem vívódó, ingadozó, tragikus jellemként mutassa meg. Bánk alakja Valkainál mintegy magában hordozza az egész hagyomány antagonizmusát, mintegy anticipálva Katona Bánkjának ellentmondásos, egyszerre indulatos és határozatlan alakját.⁶⁹ Egyfelől egy méregtől és bosszúszomjtól fulladozó dúvad: „Törít oldalára kötötte az Bánk bán, / Erősen fül mérgében az vitéz bán, / Nem tarthatja meg mírgét ő magában”.⁷⁰ Másfelől súlyos büntudattól szenved, és attól – a királytól – vár felmentést, feloldozást, aki ellen a legnagyobb büntetést elkövette: „Náladnál más bírót én nem kívánok, / Jóllehet én néked peresed vagyok, / Ez dologban néked ellened vagyok, / Noha szegény szolgád én néked vagyok”.⁷¹ És láss csodát, valóban elnyeri a kegyelmet. Bánk nem képes uralkodni indulatain, a király viszont mindvégig megőrzi higgadtságát: „Csoda, írják, hogy király ű szívében / Meg nem háborodott ő elméjében, / Semmi változás nem lött ő szívében...”.⁷² Valkai Bánk bánjában plasztikusan testet ölt mind a nagyúr „vad indulata”,⁷³ mind a lelkét elborító kétely. Láthattuk, hogy ez az ellentmondás Bánk és Gertrudis egymással ellenkező, mégis egymásba fonódó kultuszának emlékezetét vetíti ki a költői képzelet világába.

Ha allegóriát keresünk a kalotaszegi énekszerző versében, akkor éppen Bánk ellentmondásokról feszített jellemében találhatjuk meg azt. Erdélyi szerző alkotásáról van szó. 1567-ben, a keleti magyar királyság történetének fontos, meghatározó időszakában keletkezett – ezt az évet a kor szereplői szimbolikus jelentőségű fordulópontra tekintették⁷⁴ –, olyan korban, amikor már nyilvánvalóvá és visszafordíthatatlanná vált a keleti királyság elszakadása az anyaországtól, a Habsburg-uralom alatt álló Magyar Királyságtól. Az is kézenfekvő volt, hogy az elszakadó országrész csakis az oszmán nagyhatalom vazallusaként biztosíthatta részleges függetlenségét, megmaradását. Ezt megélni, megérteni, elfogadni senkinek sem volt könnyű. Indokok, érvek kellettek, amelyek megmozgatták a képzeletet, és irányt szabtak az indulatoknak. Szükség volt rá, hogy történelmi példák igazolják a nyugatról jövő, „német” fenyegetés elleni fellépés szükségességét, egyszersmind indokolják a keleti királyság

⁶⁸ Tudjuk, hogy „Ottó” (azaz Berthold) a valóságban nem követett el nőgyalázást, és szerencsésen megúszta a pilisi merényletet, mivel sikerült elfutnia. Mátyas: Népmondák és történelmi adatok. 881. Zsoldos: The Árpáds. 73.

⁶⁹ Orosz: Katona József. 136–140.

⁷⁰ RMKT XVI/9. 16.

⁷¹ Uo. 18.

⁷² Uo. 19.

⁷³ Katona: Bánk bán. Kiad. Nádasdy. 80–81.

⁷⁴ Balázs Mihály: *Az antitrinitarizmus Kelet-Közép-Európában a 16. században.* = Uő: *Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről.* Kvár 2016. 108.

közeledését az „igazi” magyar érdekeket egyedül megvédeni képes keleti világbirodalomhoz. A felindultság, a düh, a lelki forrongás mélyén azonban kiolthatatlanul élt a kiengesztelődés, az ország újraegyesítése utáni vágy.⁷⁵ Valkai hősének belső meghasonlottságában felsejlenek a 16. századi Erdély legsúlyosabb gondjai. Ebben az értelemben Valkai András *Bánk bánja* egy jellegzetes erdélyi történet.

---

⁷⁵ János Zsigmond kormánya meg-megújuló kísérleteket tett arra, hogy a Habsburg-házból találjon feleséget a fejedelem számára. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876. 245; Veress Endre: *Isabella királyné (1519–1559)*. Bp. 1901. 1305, 1326. jegyzet.

Tartalom

Tabula gratulatoria	7	
Kovács András, a művészettörténész (MIKÓ ÁRPÁD)	9	
ÁCS PÁL	A vívódó Bánk. Ellentmondó hagyományok Valkai András <i>Bánk bán-históriájában</i>	13
BALÁZS MIHÁLY– KESERŰ GIZELLA	Elviselhetetlen levegőre, ételre és italra kárhozthatva. Johannes Theobaldus Blasius Kolozsvárt (1578–1581).....	25
BENKŐ ELEK	„In ambitu seu cemeterio claustrii”	55
BOGDÁNDI ZSOLT	Inventáriumok a kolozsmonostori konvent 16. századi jegyzőkönyveiben. Adalékok az erdélyi nemesi otthonok művészetéhez	65
BUZOGÁNY DEZSŐ	Szegedi Kis István és Kálvin.....	79
MARIA CRĂCIUN	Contemplatio, Meditatio, Imitatio sau despre funcția polipticelor din bisericile Transilvaniei medievale	99
EGYED ÁKOS	A Magyar Történelmi Társulat és a kolozsvári műemlékvédelem	117
EGYED EMESE	Buchanan Radnóton.....	129
EMŐDI ANDRÁS	Új adatok Pollack Ágoston (1810–1874) életrajzához	141
EMŐDI TAMÁS	Katalógustételek a középkori nagyváradi püspöki székhely síremlékanyagához.....	153
ENTZ GÉZA ANTAL	A műemléki gondolat sorsa a 20. században Magyarországon. Konceptióvázlat.....	185
FEJÉR TAMÁS	„... domum lapideam intra muros huius civitatis Albensis...” Az 1597-ben helyreállított erdélyi püspökség gyulafehérvári háza és szomszédsága	197
CIPRIAN FIREA	Despre un „cartier al pictorilor” din Sibiu, la sfârșitul Goticului și începuturile Renașterii.....	217

FLÓRA ÁGNES	A kolozsvári sörfőzésről a sörfőző ház 1724. évi leltára kapcsán 225
GÁLFI EMÓKE	Miért maradt mezőváros a fejedelmek székvárosa? 241
ANCA GOGÁLTAN	Crearea Evei în pictura murală din biserica familiei Apafi din Mălâncrav (Malmkrog, Almakerék în Transilvania)..... 253
HEGYI GÉZA	Kátó László erdélyi prépost származása, pályafutása és végrendelete 267
JAKÓ KLÁRA	A branyicskai kastély építtetője, a főispán és portai követ Szalánczy László..... 285
JÁNÓ MIHÁLY	Magyar szentek képei Jacques Callot 1636-ban kiadott metszetyűjteményében 305
KARÁCSONY ISTVÁN	A nemzeti térhódítás építészeti stratégiái Marosvásárhely urbánus környezetében. A marosvásárhelyi egykori vármegyeháza homlokzatváltozatairól..... 313
KIRÁLY PÉTER	A fejedelmi udvarral kapcsolatos zenetörténeti adalékok Kolozsvár város számadásaiban 331
KISS ERIKA	Bethlen Gábor lakodalmi asztalánál..... 339
KISS LÓRÁND	A magyarbükkösi Kemény-udvarház falfestményei..... 357
KOVÁCS ZSOLT	„Imago Sacelli”. Loyolai Szent Ignác 18. századi erdélyi tiszteletének egy ritka képi emléke 367
KOVÁCS KISS GYÖNGY	A történész mestersége..... 383
LÓVEI PÁL	Építészek önreprezentációja: címerek, szerszámok, portrék, tervrajzok..... 391
LUPESCU MAKÓ MÁRIA	A gyulafehérvári domonkos kolostor és szerzetesei 409
MIHÁLY FERENC	A bánffyhungyadi református templom festett faberendezése 429
MIHÁLY MELINDA	Mechl Lutsch kolozsvári ötvös háza. Adatok egy kora újkori reneszánsz lakóház történetéhez..... 451

MIKÓ ÁRPÁD	Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem címereslevelei..... 469
MONOK ISTVÁN	Lakatos István olvasmányai – a vágyott <i>eruditio</i> a székelyföldi katolikus papok számára a 18. század első felében 493
MUCKENHAUPT ERZSÉBET	Adalékok a magyar reneszánsz könyvkötőművészet történetéhez. Ludolphus de Saxonía <i>Vita Jesu Christi</i> című, Lyonban 1510-ben kiadott művének reneszánsz kötése és possessorai, Csíksomlyón..... 509
ORBÁN JÁNOS	Damokos Antal házaról és a kiegyezés éveinek marosvásárhelyi építészetéről..... 521
P. KOVÁCS KLÁRA	Erdély „legfranciásabb” kastélya? A küllővári Bethlen–Haller-kastély 541
PAKÓ LÁSZLÓ	Mérgezés vagy orvoslás? Feleséggyilkossági vád 1572-ben Kolozsváron..... 561
PÁL EMESE	Szabadsággyakorlatok. A csíkszeredai <i>Cantata profana</i> kerámiamozaik (1967) 573
PÁL JUDIT	„A kőművesekre jó idők járnak”. A főispáni lakás kérdése az 1905–1906. évi belpolitikai válság idején 589
MARIUS PORUMB	Prof. univ. dr. András Kovács. Cercetător al patrimoniului cultural transilvan, eminent dascăl și istoric de artă..... 601
RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES	„Ob pietatem soli”. Megyericsei János tanúságtévő római köveiről 607
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ	A kolozsvári Szent Erzsébet-ispotály főtéri háza 619
NICOLAE SABĂU	„Sok szíves üdvözléssel régi barátod...” Legăturile prietenești ale lui Coriolan Petranu cu istorici maghiari..... 629
SARKADI NAGY EMESE	„Részleteiben finom, arányaiban monumentális”. Az alistáli Madonna-szobor művészettörténeti összefüggései és a pozsonyi prépost régi oltára..... 643
SARKADI MÁRTON	Az alvinci református templom a 17. században..... 659
SIPOS GÁBOR	A bacai református templom lebontása 671

SISA JÓZSEF	A londoni Parlament és a budapesti Országház – két épület párhuzamai 681
SZÁSZ ANIKÓ	Szászrégen mezőváros 1540–1600 között 693
SZŐCS PÉTER LEVENTE	„... ligaturaque munitum”. A nagybányai Szent István-templom régészeti feltárása során előkerült könyvveretek 707
T. SZABÓ CSILLA– ANDRÁS ZSELYKE	„Ha sólymot szolgálhat, bagolynak nem udvarol”. „Állati” szólások az <i>Erdélyi magyar szótörténeti tárbán</i> ... 721
TAKÁCS IMRE	Régiók a középkori Magyarország művészetében a román kori épületszobrászat tükrében 741
TERDIK SZILVESZTER	Adatok Szent Aja magyarországi és erdélyi kultuszához 755
VLAD ȚOCA	Câteva considerații pe marginea cursurilor șapirografiate ale lui Coriolan Petranu..... 775
WEISZ ATTILA	Rekesztőfal és felolvasókarzat Ótordán 785
ZIEGLER ÁGNES– FRANK-THOMAS ZIEGLER	„Item kaufe ich ihm 2 Bücher papier d. 48”. A nagyszebeni <i>MS 311</i> -mintakönyv 805
Kovács András közleményei	821

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

ISBN 978-606-739-197-8

9 786067 391978